

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СТАНДАРТИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ АГРАРНОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ

Ратушна Т.М.

Черкаський державний технологічний університет

Досліджено теоретичні питання формування соціально-економічних стандартів якості життя населення у взаємозв'язку із імперативами соціально-економічного розвитку аграрної сфери регіону. Класифіковано властивості розвитку аграрної сфери, що визначають соціально-економічний розвиток регіону та внесено до них авторські доповнення. Проведена класифікація факторів, що дозволило визначити причинно-наслідковий вплив організацій аграрної сфери на соціально-економічний розвиток регіону. Встановлено соціально-економічні індикатори якості життя населення регіону. Представлена методика комплексної оцінки якості життя населення регіону, що дозволяє сформулювати рекомендаційні варіанти економічних відносин з інтерпретацією можливих наслідків.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, соціально-економічні стандарти, аграрна сфера регіону, якість життя, індикатори, фактори.

Постановка проблеми. Трансформаційною тенденцією сучасного етапу розвитку регіону, є стабілізація економічної та політичної обстановки, ріст національної економіки. В цих умовах набувають стратегічну значимість і актуальність питання підвищення якості життя населення регіону. Особливо гостро відчувається необхідність підвищення якості життя населення сільських поселень, яка викликана посиленням тенденції розриву в рівні життя населення міст і сіл. Це підтверджує ситуація, що склалася в аграрному секторі економіки, з низьким рівнем доходів, зростанням сільського безробіття, станом інфраструктури сільських територій, негативною тенденцією демографічної ситуації тощо. Постійні соціально-економічні трансформації обумовлюють можливість багатоваріантності подальшого регіонального розвитку. Тому виникає необхідність, особливо на регіональному рівні, в проведенні комплексної оцінки якості життя населення, науково обґрунтованому прогностичному моніторингу перспектив її підвищення, розробці організаційно-методичного забезпечення діяльності регіональних органів управління в цьому напрямі, що й визначило актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами підвищення ефективності соціально-економічного розвитку регіону займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти: Л. І. Абалкін, А. І. Базилевич, О. Г. Гранберг, Т. М. Качала, О. В. Коломицева, Л. О. Петкова, М. І. Савлук, Л. Г. Чернюк, П. А. Швець та ін. Проблемами якості життя населення присвячені праці Р. Бауера, І. В. Бестужева-Лади, Дж. К. Гелбрейта, О. А. Грішнєвої, А. М. Колота, В. І. Куценко, Е. М. Лібанової, О. В. Макарової, В. В. Онікієнка та ін.

Дослідженням проблем забезпечення стійкості розвитку аграрної сфери регіону присвячені праці А. М. Андрющенка, О. М. Батигіної, О. І. Гойчук, С. М. Кваши, Т. М. Лозинської, О. В. Мороза, П. Т. Саблука, О. Г. Светлакова, О. Ф. Серкова, О. А. Слепньової, О. В. Шебаніної та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Рейтингування країн світу за рівнем та якістю життя здійснюється Організацією Об'єднаних Націй, Світовим Банком та іншими міжнародними й регіональними організаціями, ними реалізуються програми та проекти, спрямовані на її підвищення. Разом з тим, проблеми регулювання підвищення якості життя на регіональному рівні потребують подальшого вивчення, систематизації та пошуку ефективних шляхів їх розв'язання.

Разом з тим, потребують подальшого поглиблення та удосконалення концептуальні положення забезпечення стійкості аграрної сфери регіону та продовольчого забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення соціально-економічних компонент забезпечення якості життя населення регіону.

Виклад основного матеріалу. На початку 1990-х років групою експертів Програми розвитку ООН була розроблена Концепція розвитку людського потенціалу, яка виникла як протипага традиційному розумінню розвитку – кількісному зростанню матеріальних благ і послуг. В основу концепції покладено не економічна цінність індивіда, його здатність до продуктивної праці, а саморозвиток людини через розширення можливостей вибору завдяки зростанню тривалості життя, освіти і доходу. Перевага концепції полягає у виділенні базових критеріїв соціального розвитку та визначенні індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП), змістовний сенс якого полягає в сумі індексів доходу (визначеного показником валового внутрішнього продукту (валового регіонального продукту) за паритетом купівельної спроможності), освіти (показник грамотності (з вагою в 2/3) і частки дітей, що навчаються та молоді віком від 7 до 24 років (з вагою в 1/3), доволіття (що визначається через тривалість майбутнього життя при народженні (очікувану тривалість життя)). Чим він ближче до одиниці, тим вищі можливості для реалізації людського потенціалу завдяки зростанню освіти, доволіття та доходу [5].

На наш погляд, застосування такого підходу для регіону представляє відносно достовірний результат розвитку, так як показник ВРП визначається з наявністю високої частки тіньової економіки і офшорних зон. Оскільки регіони більш відкриті економічні системи в порівнянні з країнами, то в регіонах виробництво і споживання відрізняються, так як значна частина виробленого ВРП перерозподіляється державою. У регіональних індексах вимірюється виробництво ВРП, а не споживання, тим самим спотворюється реальне економічне становище населення. Можлива альтернатива для вимірювання – показники фактичного кінцевого споживання домашніх господарств системи національних рахунків, але вони також мають свої регіональні спотворювання, тому їх застосування не вирішує проблеми. Крім того, необхідно зберігати при вимірах єдину методику, що застосовується в міжнародних співставленнях.

В рамках нашого дослідження в економічних системах, на наш погляд, «розриви у взаємо-

дії» пов'язані з відсутністю норм (стандартів), без яких не може бути ефективною організація системи. Справа в тому, що норми (стандарты) у діяльності між об'єктами є основоположними, тобто навіть наявність відповідних ресурсів перетворює діяльність суб'єктів в організаційний хаос, який і породжує суперечності, конфлікти у діяльності.

Таблиця 1
Класифікація властивостей розвитку аграрної сфери, що визначають соціально-економічний розвиток регіону*

Інституційні властивості (нормативна парадигма)	Інноваційні властивості* (позитивна парадигма)
Цілісність	Системне розчленовування проблеми
Керованість	Автономія відповідальність в ієрархічній структурі
Причинно-наслідкова поведінка	Операційна замкнутість
Відносно структурна стабільність	Структурна мінливість
Планування	Індикативна самоорганізація
Зовнішня підтримка функціонування	Механізм саморегулювання
Ефективність виробництва	Якість життя (рівень життя, якість середовища)

*Авторське узагальнення соціально-економічних властивостей розвитку аграрної сфери

Класифікація теорій розвитку соціально-економічних систем на нормативну і позитивну парадиг-

ми звернули увагу економісти-аграрники [4], які стверджують, що шляхом з'єднання різних комбінацій можна отримати системи різних властивостей шляхом встановлення певної структури зв'язків між ними. Запропонована нами класифікація властивостей соціально-економічного розвитку аграрної сфери регіону представлена в таблиці 1.

Структурна стабільність характерна лише для порівняно простих систем. Відзначимо, що при структурній нестабільності один і той же вхідний сигнал може привести до якісно різних результатів. Якщо в нормативній парадигмі розглядається процес взаємодії складних соціально-економічних систем з середовищем, виходячи з певного ідеалу (норми) і трансформації інституціонального характеру припускають радикальні зміни у формах політичного режиму, механізмах координації систем. В позитивній парадигмі, на наш погляд, виходячи із законів логіки, спостерігається зміщення інтересу до вивчення внутрішнього устрою самого об'єкту [2].

При розгляді «якості життя» – як соціально-економічної категорії розвитку регіону варто ідентифікувати дану дефініцію. Поняття «якість життя», на наш погляд не має загально визнаної формалізованої структури і стандартного набору індикаторів. Пріоритети залежать від потреб людей, тісно пов'язаних з рівнем розвитку територій регіонів. Найбільш повний перелік компонентів якості життя, що використовуються в міжнародних порівняннях і національних оцінках розвинених країн, включає наступні блоки: доходи населення; бідність і нерівність; безробіття і використання робочої сили; динаміка демографічних процесів; освіта

Таблиця 2
Класифікація факторів, що впливають на соціально-економічний розвиток регіону*

Параметри класифікації	Види факторів	Характеристика впливу на розвиток
За економічним напрямом	Виробничі	Рівень розвитку виробництва і виробничий потенціал підприємств аграрного сектора, концентрації, спеціалізації, модернізації, інтенсифікації, продуктивності.
	Соціальні	Розширення доступності громадських благ (тривалість життя, забезпеченість житлом, рівень безробіття, обсяги введення соціальних об'єктів, соціальна захист та підтримка).
	Екологічні	Збереження природної родючості ґрунтів, відтворення лісових ресурсів. Розвиток паркової культури, туризму, підтримки екологічної рівноваги.
По масштабу	Геополітичні	Подібність розвитку політичних систем, структур управління
	Локальні	Просторова основа тонування, що враховує національні, регіональні, галузеві особливості, етнічні, культурні традиції.
	Галузеві	Використання однотипних ресурсів, матеріально-технічної бази
За характером впливу	Зовнішні	Природно-кліматичні (грунт, рельєф, клімат); Соціальні (традиції, демографічні процеси; структура і рівень доходів населення і соціального захисту, рівень споживання). Економічні (бюджетна, кредитна і податкова політика, державний протекціонізм; Технічні (рівень НТП); Катастрофи, кризи, надзвичайні ситуації
	Внутрішні	Виробничо-технологічні (рівень технології виробництва, інноваційна активність, техніка безпеки процесів, виробництв, життєдіяльності); Рівень кваліфікації та перепідготовка кадрів; Рівень спеціалізації і концентрації виробництва (процеси кооперації та інтеграції, економічні зв'язки і відносини); Інвестиційна привабливість.
За ступенем впливу	Програмно-цільові (базові)	Рівень розвитку і якість життя
	Системні	Забезпечення продовольчої безпеки.
	Інституційні	Механізм ефективної реалізації інтересів (положення, акти, постанови, закони)
За ступенем ризику	Фінансово-економічні	Скорочення обсягу прибутку, падіння попиту, зростання цін і інфляції, рівень конкурентоспроможності виробництва, скорочення продажів, збільшення позикових коштів
	Технічні	Низька продуктивність, зношеність, аварійність обладнання
	Соціальні	Відсутність кваліфікованих кадрів, низький рівень доходів, рівень безробіття, сільської інфраструктури
	Екологічні	Збільшення непередбачених витрат, збільшення собівартості.

*складено автором

і навчання; здоров'я, продовольство і харчування; стан житла (населених пунктів), інфраструктура, зв'язок; ресурси і стан природного середовища; культура, соціальні зв'язки, сімейні цінності; політична та соціальна стабільність (безпека); політичні та громадянські інститути (демократія та участь).

У західних дослідженнях поєднуються об'єктивні (статистичні) і суб'єктивні виміри, засновані на регулярних масових опитуваннях населення або оцінках експертів. Такі компоненти як соціальні зв'язки, сімейні цінності, політична та соціальна стабільність можуть оцінюватися тільки суб'єктивно, так як об'єктивних критеріїв не існує. Доводиться використовувати об'єктивні (статистичні) дані, хоча з їх допомогою можна виміряти далеко не всі компоненти якості життя.

Для виділення факторів, що обумовлюють протиріччя в соціально-економічних системах сільських територій, варто брати до уваги територіальний розвиток як такий режим функціонування системи, який орієнтований на позитивну динаміку параметрів рівня і якості життя населення, забезпечений стійким, збалансованим відтворенням соціального, господарського, ресурсного та екологічного потенціалу території.

Стосовно до категорії «якість життя» неможливо кількісно визначити еталон як граничне значення параметра на перспективу, так як постійний розвиток суспільства, припускає еволюцію критеріїв, що відображає цю категорію. На практиці можна спостерігати, що одна і та ж територія часто піддається впливу двох і більше полюсів зростання. На наш погляд, в якості кордонів зростання рівня життя доцільно використовувати максимальні значення основоположних параметрів, досягнутих у регіонах-лідерах з аналогічними стартовими можливостями. Ці кордони, можна визначити також за результатами вибіркового статистичного дослідження, де експертом виступає населення.

Класифікація факторів дозволяє нам визначити причинно-наслідковий вплив організацій аграрної сфери на соціально-економічний розвиток регіону (таблиця 2). На наш погляд, серед виділених факторів, важливе місце займають ті, які визначають динаміку розвитку регіону [6].

До значущих факторів ми відносимо різні ризики, що стимулюють причини розриву у взаємодії між суб'єктами, що не зупиняють діяльність організації в системах, але значно знижують її ефективність.

Ефект від зміни якості середовища на території поселення проявляється через податкові надходження до бюджету території, фінансову допомогу у вигляді благодійної діяльності компанії; витрати на компенсацію збуту на території. Інфраструктурні складові забезпечення населення (рівень розвитку та стан об'єктів соціальної інфраструктури, і їх транспортна доступність) роблять значний вплив на всі сторони життєдіяльності населення.

Слід, розуміти, що життєдіяльність «прив'язана» до кордонів одного поселення або груп компактно розташованих населених пунктів. Саме це обумовлює необхідність, здійснення організації життєдіяльності поселень. Індикатори, що описують якість життя населення, пропонується нами розділити по своєму змісту на два основні блоки [3] (таблиця 3).

Перший блок характеризує «якість життя» через ступінь досягнення економічних показників. Другий блок, більш прикладний, розкриває зміст якості життя через результати діяльності населення на території поселення.

В основу визначення соціально-економічних стандартів покладений алгоритм вибіркового обстеження

населення регіону в локальних системах аграрної сфери. Моніторинг якості життя населення визначив дві основні групи критеріїв [1, с. 190]. Першу групу складають оцінки рівня життя, засновані на статистичній інформації. Друга група складається з оцінок, заснованих на соціологічному опитуванні, що відбиває якість середовища. Для комплексної оцінки якості життя населення регіону, ми представили у вигляді інтегративних показників умови життєдіяльності населення на максимально узагальненому рівні. Це, в свою чергу передбачає побудову процедури агрегування, «згортання» багатьох первинних ознак, що описують якість життя як деяке цілісне явище. Процес укрупнення інформації пов'язаний з втраченою інформативністю, але разом з тим інтегративні показники містять нову якість про досліджуваний об'єкт, надається можливість «бачити» узагальнені закономірності і тенденції; раніше приховані в багатьох одиничних спостереженнях.

Таблиця 3

Соціально-економічні індикатори якості життя населення регіону*

Блок 1: Індикатори рівня життя	Блок 2: Індикатори якості середовища
Демографічна ситуація	Житлові умови
Зайнятість, безробіття і умови, праці	Медичне обслуговування
Грошові доходи та їх споживання	Освіта
Диференціація доходів та бідність	Культура, туризм, спорт
Соціальні гарантії (страхування, забезпечення заходами соціального захисту, адресна допомога).	Дорожня мережа, пасажирський транспорт, зв'язок і комунікації
-	Соціальна напруженість

*складено автором

Процедура проведення експертизи заснована на тому, що всі ознаки попарно порівнюються між собою; причому кожна подальша оцінка не пов'язана з попередньою. Всі ці оцінки складають матрицю парних переваг, при обробці якої отримують вагові значення коефіцієнтів інтеграції. Оцінка фіксується знаками: > – краще; – краще або однаково; = – однаково; < – гірше або однаково; < – гірше. При розстановці пріоритетів у якості способу висловлювання суджень експертами прийнятий метод парних порівнянь з метою виявити переваги експертів «в чистому вигляді». У силу цього результат парного порівняння найбільш точно відображає суб'єктивну перевагу, бо на вибір тут накладаються найменші обмеження, і метод не нав'язує експерту апріорних умов. У даному випадку застосовується підхід, при якому використовуються змінюються коефіцієнти A_{ij} , вони цілеспрямовано фіксуються при оцінці об'єктів за певною ознакою:

$$A_{ij} = \begin{cases} 1+y, \rightarrow \text{якщо } X_i > X_j \\ 1+0,5y, \rightarrow \text{якщо } X_i \geq X_j \\ 1, \rightarrow \text{якщо } X_i = X_j \\ 1-0,5y, \rightarrow \text{якщо } X_i \leq X_j \\ -y, \rightarrow \text{якщо } X_i < X_j \end{cases} \quad (1)$$

де $0 < y < 1$; y – будь-яке раціональне число в заданому інтервалі.

На основі аналізу наявної інформації за допомогою експертної оцінки задаються межі зміни ступеня вираженості даної ознаки в оцінюваних об'єктах, які фіксуються у вигляді відношення крайніх членів рангового ряду:

$$K_p = \frac{X_{i\max}}{X_{i\min}} \quad (2)$$

де $X_{i\max}$ – об'єкт з максимальною оцінкою критерію (ознаки);

$X_{i\min}$ – об'єкт з мінімальною оцінкою критерію.

По знайденому відношенню K_p підбирається відповідні коефіцієнти A_{ij} . Далі будується квадратна матриця $A = \|A_{ij}\|$ на основі системи парних порівнянь і з використанням підібраних коефіцієнтів A_{ij} . Проводиться розрахунок значень пріоритетів об'єктів P_i (k) ітераційним методом при використанні формули:

$$P_i(k) = \frac{1}{W(k)} A_p(k-1) \quad (3)$$

де $k = 1, 2$

$W(k) = \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n A_{ij} P_i(k-1)$ – сума компонент вектора $A_p(k-1)$

$P_i(k)$ – нормована інтегрована сила k -го порядку.

Розраховується фактичний коефіцієнт відношення K_{ϕ} і порівнюється з розрахунковим K_p . При узгодженості, коефіцієнтів задача вважається вирішеною. В іншому випадку проводять коригування коефіцієнтів A_{ij} , і, розрахунок повторюють. Найбільш складний і відповідальний момент, при вирішенні завдання – оцінка межі зміни даного критерію (ознаки) в розглянутих об'єктах (визначення K_p). Коли можливо оцінити співвідношення конкретних об'єктів, за цією ознакою, ряд об'єктів. Необхідно ранжувати для визначення його крайніх членів. Для цієї мети застосовується метод розстановки пріоритетів з довільними коефіцієнтами A_{ij} . Оскільки при вирішенні завдання це єдина безпосередня кількісна оцінка; її визначення повинне бути зроблено особливо ретельно. У загальному вигляді формулу для визначення U (розрахункова) можна представити в наступному вигляді:

$$U = \left(\frac{K_{p-1}}{K_{p+1}} + \frac{0,5}{m} \right) \frac{K_p}{K_{\phi n}} \quad (4)$$

де K_p – розрахунковий коефіцієнт відношення крайніх членів рангового ряду;

m – число оцінюваних об'єктів.

$K_{\phi n}$, – фактичне співвідношення пріоритетів крайніх членів рангового ряду.

Це говорить про те, що в трансформації економічних відносин в локальних системах аграрної сфери є величезний потенціал підвищення якості життя населення в регіоні. Функціонування регіональної економічної системи можна визнати ефективною в тих випадках, коли величина коефіцієнта більше одиниці. Це означає, що фактичний прибуток більше усереднено по вибірці. Такий підхід дозволяє формувати рекомендаційні варіанти економічних відносин з інтерпретацією можливих наслідків і відстеженням результатів реалізації прийнятих управлінських рішень з метою прогнозування розвитку.

Отже, позитивні ефекти трансформації економічних відносин в позначених соціально-економічних системах [4], здатні налагодити функціонування регіональної економічної системи і рекомендувати їх досвід, функціонування для інших систем.

Висновки і пропозиції. Таким чином, найважливішою складовою регіональної стратегії соціально-економічного розвитку, з огляду на регіональні трансформаційні процеси, є визначення соціально-економічних стандартів якості життя населення та пріоритетний розвиток аграрного сектору економіки як основи продовольчого забезпечення сталого розвитку регіону. Реалізація такої стратегії можлива за безпосередньої участі держави, що повинна забезпечити: економічне зростання аграрної сфери, соціальний розвиток та охорону навколишнього середовища. Сучасними пріоритетними напрямками регіональної політики в сфері регулювання якості життя повинні стати: проведення інституційних реформ; розвиток соціального партнерства та стимулювання соціальної відповідальності бізнесу; диверсифікація регіональної економіки та соціальної інфраструктури.

Список літератури:

1. Агжанов Р. А. Социально-экономический мониторинг качества жизни населения городов // Вестник Удмуртского университета, 2006. – № 2. – С. 182–191
2. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: наук. зб. Вип. 8. Т. 2 / за ред. І. Г. Ткачук. – Івано-Франківськ, 2012. – 322 с.
3. Жеребин В. М. Индикаторы качества жизни населения // Вопросы статистики. – 2012. – № 3. – 88 с.
4. Качала Т. М. Регіонально-просторові економічні системи України: методологія і сучасна практика формування [Текст]: монографія / Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський, Т. В. Пепа, Т. М. Качала та ін.; РВПС України НАН України; М-во освіти і науки України, Черкас, держ. технол. ун-т. – К.: РВПС України НАН України, Черкаси: ЧДТУ, 2011. – 423 с.
5. Регіональний людський розвиток: Стат. бюл. / Відп. за випуск І. В. Калачова. – К.: Держстат України, 2012. – 45 с.
6. Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство: Монографія / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 623 с.

Ратушная Т.Н.

Черкасский государственный технологический университет

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СТАНДАРТЫ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ АГРАРНОЙ СФЕРЫ РЕГИОНА

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы формирования социально-экономических стандартов качества жизни населения во взаимосвязи с императивами социально-экономического развития аграрной сферы региона. Классифицированы свойства развития аграрной сферы, определяющие социально-экономическое развитие региона и внесены в них авторские дополнения. Проведена классификация факторов, что позволило определить причинно-следственное влияние организаций аграрной сферы на социально-экономическое развитие региона. Установлено социально-экономические индикаторы качества жизни населения региона. Представлена методика комплексной оценки качества жизни населения региона, что позволяет сформировать рекомендательные варианты экономических отношений с интерпретацией возможных последствий.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, социально-экономические стандарты, аграрная сфера региона, качество жизни, индикаторы, факторы.

Ratushna T.N.

Cherkasy State Technological University

SOCIO-ECONOMIC STANDARDS QUALITY OF LIFE IN AGRARIAN SPHERE OF REGION

Summary

The theoretical question of creating social and economic standards of living in relationship with the imperatives of socio-economic development of the agricultural areas of the region. Classified properties of agricultural areas that determine the socio-economic development of the region and brought them to complement copyright. The classification of the factors that determine the possible causal impact of agricultural organizations in the sphere of social and economic development of the region. Established socio-economic indicators of quality of life in the region. Techniques comprehensive assessment of quality of life in the region, allowing you to create variants of recommendation economic relations with the interpretation of the consequences.

Keywords: socio-economic development, social and economic standards, agricultural area of the region, quality of life indicators, factors.